

Андрій Яцишин

*Івано-Франківський богословський університет
імені св. Івана Золотоустого*

Сутність морального вчення у філософії Григорія Сковороди

Мета даної статті – розкрити суть і місце моральної рефлексії у рамках релігійної філософії Григорія Сковороди. На початку аналізу етичної системи філософа варто підкреслити, що це питання слід розглядати крізь призму психологічно-етичного аспекту самопізнання та мати на увазі його спорідненість та глибокий зв'язок з християнською доктриною загалом та містичним богослов'ям зокрема.

«Всю систему філософа можна назвати практичною містикією або експериментальною метафізикою, бо для нього найважливіше духовне завдання людини полягало в практичному оволодінні тим, що воля побачила й прийняла на шляху теоретичного богопізнання та споглядання. Але як це здійснити, яким шляхом йти? На це питання відповідає сквородинська модель духовного життя, співвіднесена до самої особи мислителя, який спирався у своїх пошуках духовної Істини на попередню історію богословського та релігійно-філософського богопізнання» [6, с. 145].

«На думку філософа, людина здатна розбудити своє серце, яке є джерелом живого духу; людина, завдячуючи своїй внутрішній невидимій сутності, що є вічною і живою, може за допомогою Божої благодаті наповнити душу високими духовними цінностями, а своїм діянням надати дійсно гуманне, людяне звучання та спрямування» [4, с. 9].

Однією з найважливіших ознак сквородинівської думки є яскраве етичне забарвлення гносеологічної проблематики, а також поступове переростання однієї в іншу, яке пояснюється насамперед тим, що умовою можливості і критерієм успішності гносеологічного процесу Г. Сковорода розглядає наявність сутнісного субстанційного перетворення суб'єкта пізнання, яке здійснюється і набуває свого виразу у сфері етичного. «Пізнання себе кладеться в початок моральної системи Г. Сковороди, яка бачиться дорогою, котра виводить людину на «горні пороги» [8, с. 387].

Морально-етичне вчення Сковороди охоплює або принаймні заторкує величезну кількість проблем. Цим зумовлюється персоналізм, у центрі якого жива людська особистість і завдяки якому буття особистості змальовується як процес безнастанного творіння людиною себе. Буття для Г. С. Сковороди виступає передусім як моральне діяння.

У заторкнутій проблематиці проявляється акціональний кордоцентризм Сковороди. Він являє собою світоглядний акцент української філософії, згідно з якою духовне серце, пройняте афектом, постає джерелом зовнішньої, зорієнтованої на інших, етичної дії. Окрім того, в етичному вченні Сковороди також чітко простежується інтроспективний кордоцентризм. Останній аналізує духовне осердя людської особистості – серце, яке насажене волею, постає джерелом внутрішньої, скерованої на себе етичної дії.

«Вчення Сковороди спрямоване на інтенсифікацію внутрішнього життя, яке протиставляється зовнішньому світу. Це вчення закликає боротися з пристрастями, закликає до поміркованості, близької до аскетизму. Наголошення

на ідеї «внутрішньої людини», яка не має опори в навколишній дійсності, штовхає його на пошуки щастя, якого можна досягти шляхом морального вдосконалення кожної людини» [9, с. 209-210].

«Етичний настрій Сковороди нагадує моральне вчення античних філософів. Етична активність у нього базується на «очищенні», звільненні свідомості від злої волі, від стремління, на тому κάθαρσις'і, про який вчили Платон та Плотін. Лише через такий «катарсис» можна досягти «миру», «спокою», стану упокоєння (ήσυχια – у Плотіна, «субота» – у Філона Олександрійського)» [7, с. 72].

Через кенотичний акт самознищення людина віднаходить своє правдиве «я» і засвідчує, що не помирає, а переображається. Через таке самоприниження людина звільняється з пастки егоїстичної автодетермінації і з неволі проминаючої плоті. Завдяки цьому особа віднаходить свою внутрішню вартість та відкриває новий вимір своєї волі, як прагнення Абсолютного та Безконечного. Реалізуючим символом самоспустошення та очищення є для Сковороди Пресвята Тайна Євхаристії. Його інтерпретація належить до найдивовіжніших у цілій історії містики, як вбивство душі, роздертя серця, жертва себе самого, які мають на меті дати вільний вихід обожествленій, внутрішній людині. Жертовність як смисложиттєва константа – один з істотних аспектів антропологічного вчення українського філософа.

Аскетична діяльність наповнюється цінністю жертовного служіння Богові в єдності «жертви очищення» від пристрастей і «жертви присвячення» чеснот. Аскетична праця в осмисленні Сковороди припускає такі аспекти:

- 1) акти самопізнання як богопізнання (пізнання самого себе – усвідомлення своєї справжньої духовно-божественної натури);
- 2) зусилля, спрямовані на очищення серця й думок від не гідних особистості плотських цінностей (негативна сторона аскези – аскеза зречення);
- 3) зусилля, спрямовані до присвячення Богові серця й думок особистості (позитивна сторона аскези – аскеза звернення).

Метафора «обрізання серця», запозичена Сковородою в апостола Павла, є єдністю різноманітних форм прояву людиною аскези: зречення від бажання плоті, очищення від тілесного, звернення до «горнього» і присвячення йому свого життя. Аскетичні цінності становлять ключову позицію у вченні Сковороди, антропологія якого набула значення аскетичної.

Він часто говорить про виховання волі, необхідне для подолання духовних труднощів, проголошує принцип вольового загартування. «...Пізнаючи в собі вічні закони, людина перемагає лиху волю і підіймається над тлінним, отже, йдеться про людину-храм, яка, належно підготувавши себе, ступає на шлях, що веде до Горнього міста, тобто Сіону, де пізнає блаженство» [8, с. 468].

«Духовність людини органічно пов'язується із чеснотами, які є істотним компонентом «серця» і реалізація яких створює морально-етичний ґрунт для того, щоб «здобути дух»... Бога, «серце», чесноти Г. Сковорода поєднує в єдине органічне ціле, бо не може бути праведного людського життя заснованого на любові, поза чеснотами і Богом. Людське життя без чеснот, зокрема любові, Бога, просто неможливе, бо воно неодмінно буде приречене на загибель, знищення... У вченні Г. Сковороди чесноти віра, надія і любов є змістовними підвалинами «серця» і тим самим – засадничими принципами духовної сутності людини, оскільки вони генетично впливають із самої сутності Бога, слугують незаперечним фундаментом удосконалення духовного ества людини» [5, с. 189-190].

Сковорода розрізняє два види чеснот: перший – чесноти у повному розумінні цього слова – Божі: віра, надія і любов, до яких як до мети прагнуть всі

інші чесноти. «Чесноти у повному розумінні – це ті, господарем яких є сам суцільний, або Бог... Властивість віри – помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плекає надії, а чим більше плекає надії, тим полум'яніше любить, з радістю творить добро, безмежно і безмірно, наскільки це можливо» [2, с. 266-267].

Сковорода визнає цінність поміркованості та цнотливості. «Ці дві чесноти приводять до того, що очі людини стають надзвичайно гострими і майже орлиними, ноги – дуже легкими, як у оленя, пам'ять – міцною і ангельською, судження – божественними, а не людськими, усе тіло, нарешті, чистим і вільним, достойним прийняття божественної мудрості, яка уникає порочного тіла, як бджола диму» [2, с. 290].

Сковорода називає три головні, на його думку, вороги християнина: «...перший – «ти, нарум'янена мавпо, ти, світе»; другий – «зрадливе тіло жінки», яке завжди спокушає чоловіка до зла; третій – «найнебезпечніший злий демон, батько Глупоти, від якого походить всяке зло» [8, с. 185].

Система його етичних цінностей має виразне містико-аскетичне забарвлення і базується на вченні про «нерівну рівність» та споріднену працю, що разом із прагненням до душевного спокою, поєднаним з вимогою моральної досконалості, становлять передумову «обожнення» людини, яке неможливе без негачії «світу» з його численними оманами.

Для своєї об'єктивістичної етики Сковорода знаходить найбільш суб'єктивістичну форму її зовнішнього виразу, — кожна людина є «міра речей» в етичній сфері. Сковородинська ідея «нерівної рівності» спирається на два основні принципи: 1) природовідповідність (кожна людина має йти за своєю природою) та 2) етичний плюралізм (кожна людина обирає власний індивідуальний етичний шлях).

«У творах Сковороди неодноразово повторюється основна етична формула стоїків і епікурейців – жити у відповідності з природою» [Шинкарук, с. 180]. У діалозі «Алфавіт або Буква світу» філософ стверджує, що в кожній людини своя природа. Змінити її неможливо. Можливо лише, пізнавши її, обрати життєвий шлях, споріднений із цією «невидимою природою».

Ідея сродності «...характеризує рівень самоусвідомлення та практичного самовдосконалення людини» [9, с. 221]. Принцип «сродності» є принципом відповідності тому вищому, розумному і справедливому началу, що визначає сенс людського буття. Закон сродності не знає винятків. У кожній людини є нахил до сродної собі справи. Філософ підкреслює, що кожній людині властива влита в душу природженість до богослов'я, що є передумовою блаженного життя у Царстві Божому.

«Призначення людини він бачить у тому, щоб здійснювати вічний закон, визначений духовною сутністю, єдністю людини з невидимим началом. Спорідненість праці Г. Сковорода взаємопов'язує із почуттям покликання. Вони утворюють шлях до щастя людини» [3, с. 144-145].

«Коли ж людина поєднує своє уявлення про смисл життя з задоволенням «сліпої натури», то вона потрапляє в рабство до неї. Його тягар стає тим більшим, чим більше перевищують необхідні потреби нагромаджені людиною багатства» [9, с. 231]. На його думку, найбільшою причиною всього невідповідного, потворного в суспільному житті та, зокрема, в критичному екологічному становищі планети є проблема несродності – праці без покликання, з примусу і нужди, яка породжена гонитвою за багатством.

«Сковорода підносить ту натуральну нерівну рівність у принцип, що регулює самі потреби та визначає способи їх задоволення... Тому після розгляду ролі і місця сродної праці в їх відношенні до природних нахилів необхідно

спинитися на з'ясуванні того, як Сковорода розуміє потреби людини, включаючи і задоволення потреб плоті і духа» [9, с. 237].

Головним принципом розрізнення життя відповідно до принципу сродності чи всупереч йому, вважав Г. Сковорода, є ступінь доступності потреб, на задоволення яких спрямовує свої зусилля людина. Ось чому поняття «потрібне» і «непотрібне» у філософії Г. С. Сковорода зіставляються з парою понять «легке» – «важке». Якщо рай і щастя Сковорода визначає царством здійснення природної потреби, то пекло постає як світ непотрібного, зайвого. Спорідненість людини з тим або іншим типом поведінки має бути критерієм вибору нею морального життєвого шляху. Сродна праця втрачає властивість, що семантично пов'язана з поняттям «трудність», вона стає легкою, як розвага, і супроводжується духовною насолодою.

«Потрібне – не важке, непотрібне – важке; найпотрібніше – щастя, щастя ж – у серці, тобто в любові, любов – у законі вічного, в Бозі, котрий пробуває у людському серці; Бог своєю волею, що є загальним (природним) законом, керує світом; перше відкриття цього закону – в десяти Заповідях Мойсея, які Сковородою й тлумачаться» [8, с. 236]. «Чим більше зусиль вимагає від людини оволодіння якимось предметом, тим менше цей предмет відповідає характерові справжніх потреб людини» [9, с. 243].

Звідси виростає глибокий зв'язок сквородинської етики та метафізики, його моралі та містично-релігійних поглядів. Ми не знайдемо в його творчості жодної абстракційної моральної системи. Вона хоч і внутрішньо абсолютна, однак тісно пов'язана з життям конкретної людини. Тому моральність для філософа – це динамічна частина волі, принципи якої закорінені в онтології і в Божественному світі метафізичної і містичної дійсності [див. 10, с. 388].

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. Твори у двох томах. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / заг. ред. О.Пріцак – Т. 1. – К.: Обереги, 1994. – 530 с.
2. Сковорода Г. Твори у двох томах. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / заг. ред. О.Пріцак – Т. 2. – К.: Обереги, 1994. – 482 с.
3. Васянович Г. Вступ до філософії: навчальний посібник. – Львів: Норма, 2001. – 216 с.
4. Мельник В. Проблема раціональності та її співвідношення з ірраціональним // Вісник Львівського університету. Серія «Філософія» – Львів, 2011. – С. 7-16.
5. Пашук А. Серце і духовна сутність людини у філософській концепції Григорія Сковорода // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССXLIII. – С. 169-192.
6. Пукас І. Вчення Григорія Сковорода про обоження (Θέωσις) // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – Т. 9. – Львів: ЛНУ, 2006. – С. 144-153.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991. – 176 с.
8. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли. – К.: Пульсари, 2008. – 528 с.
9. Шинкарук В. Філософія Григорія Сковорода. – К.: Наукова думка, 1972. – 314 с.
10. Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – М.: АСТ, 2000. – С. 333–589.